

σμών, των ιδιαίτερων ιστορικών κοινωνιών στις οποίες απευθύνουμε το επιστημονικό μας ενδιαφέρον.

Ο καλύτερος ίσως τρόπος να αναδείξουμε το πώς εννοούσε ο Βέμπερ την αμοιβαιότητα και τη διαφοροποίηση του νόηματος των δρώντων κοινωνικά μελών μιας κοινωνικής σχέσης είναι να τον παρακολουθήσουμε στις έννοιες της «δύναμης» και της «κυριαρχίας-εξουσίας», τις έννοιες που συνιστούν τη βάση της βεμπεριανής «κοινωνιολογίας της εξουσίας» («Soziologie der Herrschaft»), της πολιτικής κοινωνιολογίας, όπου βρίσκουμε πράγματι την επιτυχεστέρα εφαρμογή των παραπάνω αντιλήψεων του Βέμπερ για την κοινωνική σχέση ως πιθανότητα και την κοινωνική πράξη ως αξιακά προσανατολισμένη. Προηγουμένως είναι απαραίτητο να εξετάσουμε την αντίληψη του Βέμπερ για τον ρόλο των θεωρητικών αφαιρέσεων στη γνωστική διαδικασία και για τον τρόπο του σχηματισμού των εννοιών.

Ο ΙΔΕΑΤΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ο Μαξ Βέμπερ ονόμασε τις έννοιες της κοινωνικής πράξης και της κοινωνικής σχέσης «ιδεατούς τύπους». Οι σχολιαστές του έχουν κατά καιρούς αντιμετωπίσει μεγάλη δυσκολία στο να κατανοήσουν τη σημασία των ιδεατών τύπων στο έργο του, όπως και τον τρόπο με τον οποίο ο Βέμπερ εννοούσε τη χρήση τους.

Για να καταλάβουμε τι ήταν για τον Βέμπερ ο «ιδεατός τύπος», πρέπει να τον συνδέσουμε με την όλη προβληματική του γύρω από το ζήτημα του σχηματισμού των εννοιών και τη γνωστική διαδικασία που αναπτύξαμε παραπάνω. Δεν θα μας απασχολήσει εδώ από πού τον δανείσθηκε και πώς τον χρησιμοποιούσαν οι θεωρητικοί που τον είχαν υιοθετήσει πριν από τον Βέμπερ.⁷¹

Το πρώτο πράγμα που πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι ο «ιδεατός

71. Βλ. σχετικά T. Burger, *Max Weber's Theory of Concept Formation. History, Laws and Ideal Types*, Νότια Καρολίνα, Duke University Press, 1976, ιδ. κεφ. I, όπου εκάθεται η σύγκριση του Βέμπερ με τον Rickert και υποστηρίζεται ότι ο Βέμπερ δανείσθηκε τη μεθοδολογία του ιδεατού τύπου απευθείας από αυτόν. Για την επιρροή του Rickert επί του Βέμπερ βλ. S. Eliaeson, *ό.π.*, ιδ. σ. 30-33. Για τον τρόπο που ο Βέμπερ «προσάρμοσε» τη μεθοδολογία του Rickert βλ. F. Ringer, *ό.π.*, ιδ. σ. 36-62.

τύπος» είναι θεωρητική κατασκευή (Gedankengebilde). Τον όρο αυτό χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Βέμπερ και είναι πράγματι ο καταλληλότερος, γιατί αποκαλύπτει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο όρο τόσο το περιεχόμενο όσο και τη διαδικασία σχηματισμού του ιδεατού τύπου. Υποδηλώνει δηλαδή ότι ο ιδεατός τύπος –όπως τον αντιλαμβάνετο και τον χρησιμοποιούσε ο Βέμπερ– είναι πρώτον προϊόν νοητικής διεργασίας και δεύτερον κατασκευή. Δεν αντιπροσωπεύει ένα εμπειρικό εύρημα.

Κατά τον Βέμπερ, η κοινωνιολογία επιχειρεί να «κατασκευάσει ιδεατούς τύπους» των κοινωνικών φαινομένων, των κοινωνικών πράξεων, των κοινωνικών σχέσεων και των κοινωνικών θεσμών, όπως η πολιτική, η εξουσία, το κράτος, η γραφειοκρατία κ.λπ. Τα κοινωνικά φαινόμενα στην πραγματική ζωή έχουν ασαφή όρια, είναι ρευστά, πολλές φορές συγκεχυμένα και πολύπλοκα στις λεπτομέρειές τους. Με τους ιδεατούς τύπους επιχειρούμε να συλλάβουμε τα κοινωνικά φαινόμενα με μια λογικά συνεκτική, «καθαρή» μορφή, με σαφή οριοθέτηση. Για παράδειγμα, οι «τύποι» της κοινωνικής πράξης που διακρίναμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, όπως η παραδοσιακή ή η ορθολογική ως προς τον σκοπό και η ορθολογική ως προς την αξία πράξη, είναι ιδεατοί τύποι κοινωνικών πράξεων, καθώς στην πραγματική ζωή δεν απαντώνται με αυτό τον σαφή και οριοθετημένο τρόπο. Σε πολλές περιπτώσεις πραγματικών, εμπειρικά παρατηρήσιμων κοινωνικών πράξεων-σχέσεων αυτοί οι «τύποι» κοινωνικών πράξεων συμπλέκονται. Δεν είναι δυνατόν να διακριθούν με σαφή τρόπο. Τα «νόηματα» που αποδίδουν στις πράξεις τους τα δρώντα άτομα στην πραγματική ανέλιξη της κοινωνικής ζωής είναι ρευστά, αβέβαια, πολλές φορές συγκεχυμένα. Ο ιδεατός τύπος μιας συγκεκριμένης κοινωνικής πράξης επιχειρεί να ανασυνθέσει το νόημα της πράξης την οποία καταγράφει ως λογικά συνεκτικό, σαφές και πλήρες νόημα. Με αυτή την έννοια ως «καθαρό» νόημα.

Δεν μπορούμε συνεπώς να εκλάβουμε τους ιδεατούς τύπους των κοινωνικών φαινομένων ως έννοιες που αποδίδουν υπαρκτές, στην καθαρότητά τους, εμπειρικές μορφές δράσης ή πορείες δράσης και συμπεριφοράς ή ως εμπειρικές μορφές των κοινωνικών φαινομένων. Όπως γράφει ο Βέμπερ, οι ιδεατοί τύποι «σπάνια συναντώνται στην πραγματικότητα [στην] ιδεατή καθαρή [τους] μορφή».⁷²

72. Βλ. *W&G* 1, σ. 9-10· *O&K A'*, σ. 20-21.

Το ότι «κατασκευάζουμε» όμως ιδεατούς τύπους των διαφόρων μορφών κοινωνικών φαινομένων και επιτυγχάνουμε έτσι να καταγράψουμε το νόημά τους με πληρότητα και σαφήνεια δεν σημαίνει ότι «κατασκευάζουμε» γενικές, αφηρημένες έννοιες, δηλαδή έννοιες οι οποίες καταγράφουν κοινά χαρακτηριστικά ή στοιχεία που έχουν συναφή κοινωνικά φαινόμενα εντός διαφορετικών κοινωνικών-πολιτισμικών συνθηκών. Για παράδειγμα, ο ιδεατός τύπος της γραφειοκρατίας δεν περιλαμβάνει τα γενικά χαρακτηριστικά, ό,τι τυχόν είναι κοινό σε όλες τις γνωστές μορφές γραφειοκρατίας. Οι τελευταίες είναι διάφορες εντός διαφορετικών κοινωνικών-πολιτισμικών συνθηκών, εντός διαφορετικών ιστορικών κοινωνιών. Δεν μπορούμε να «κατασκευάσουμε» έναν γενικό ιδεατό τύπο της γραφειοκρατίας. Μπορούμε να κατασκευάσουμε ιδεατούς τύπους των διαφόρων μορφών γραφειοκρατίας, όπως αυτές απαντώνται εντός διαφορετικών κοινωνιών, εντός διαφορετικών ιστορικών συνθηκών, αναδεικνύοντας τις ιστορικές τους ιδιαιτερότητες. Μπορούμε, για παράδειγμα, να κατασκευάσουμε τον τύπο της δυτικής γραφειοκρατίας, που χαρακτηρίζεται από τυπικούς, εργαλειακούς-ορθολογικούς κανόνες και τρόπους λειτουργίας, που αναλαμβάνονται από «ειδικούς», όπως και τον τύπο της κινεζικής «πατρογονικής» γραφειοκρατίας των «παιδευμένων» και όχι των «ειδικών».⁷³ Και το να συλλάβουμε και να κατασκευάσουμε τις μορφές αυτές της γραφειοκρατίας σημαίνει επίσης να παρακολουθήσουμε την «ιστορική σημασία» τους και τις συνέπειές τους στις διάφορες ιστορικές περιπτώσεις που εξετάζουμε, τη σημασία τους στη διαμόρφωση, την εξέλιξη αλλά και την παρακμή μεγάλων πολιτισμών του παρελθόντος, όπως, για παράδειγμα, της αρχαίας Αιγύπτου ή του Βυζαντίου ή αυτοκρατοριών όπως της αρχαίας Ρώμης ή της πιο πρόσφατης Αγγλικής Αυτοκρατορίας.⁷⁴

Το ίδιο ζήτημα, το ζήτημα της ιστορικότητας των ιδεατών τύπων, μπορούμε να το παρακολουθήσουμε και από μια άλλη σκοπιά. Δεν μπορούμε να «κατασκευάσουμε» γενικούς ιδεατούς τύπους των κοινωνικών πράξεων, διότι το «νόημα» που αποδίδουν οι άνθρωποι στις πράξεις τους είναι διάφορο εντός διαφορετικών κοινωνικών-πολιτισμικών, εντός διαφορετικών ιστορικών συνθηκών. Για παράδειγμα, διαφορετικό νόη-

73. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, τόμ. 2, ό.π., σ. 551-566 και σ. 578-579 (στο εξής: *W&G 2*).

74. *W&G 2*, σ. 563-564 και 611-613.

μα αποδίδουν οι άνθρωποι στην «οικονομική πρακτική» εντός της σύγχρονης κοινωνίας, της κοινωνίας του καπιταλισμού, και διαφορετικό εντός άλλων κοινωνικών-πολιτισμικών συνθηκών. Μάλιστα, την πρακτική των ανθρώπων για τον προσπορισμό των αναγκαίων για τον βιοπορισμό τους αγαθών, όπως αυτή ασκείται εντός άλλων από τον δικό μας πολιτισμό, δεν μπορούμε καν να την ονομάσουμε «οικονομική πρακτική» με το νόημα που αποκτάει αυτός ο όρος εντός της κοινωνίας του καπιταλισμού. Επειδή λοιπόν το «νόημα» που αποδίδουν οι άνθρωποι στις κοινωνικές τους πράξεις είναι διάφορο εντός διαφορετικών κοινωνικών-πολιτισμικών συνθηκών, εντός διαφορετικών ιστορικών κοινωνιών, δεν μπορούμε να «κατασκευάσουμε» γενικούς ιδεατούς τύπους, με άλλα λόγια γενικές-υπεριστορικές έννοιες. Οι ιδεατοί τύποι λοιπόν δεν είναι γενικευτικοί τύποι, όπως ήταν, για παράδειγμα, οι τύποι του Ντιρκέμ. Η διαδικασία σχηματισμού του ιδεατού τύπου δεν συνιστά γενικευτική μέθοδο. Ούτε οι ιδεατοί τύποι, οποιοδήποτε και αν είναι το συγκεκριμένο περιεχόμενό τους, συνιστούν γενικές έννοιες.

Κατά συνέπεια οι έννοιες του Βέμπερ δεν είχαν καμία σχέση με γενικεύσεις και γενικευτικές διαδικασίες. Και σε αυτό το σημείο πρέπει να πούμε ότι η άποψη που διατυπώθηκε από πολλούς, σύμφωνα με την οποία ο ιδεατός τύπος συνδυάζει ή πραγματοποιεί την επιθυμητή «σύμπτωση» του γενικού-καθολικού με το ειδικό-ατομικό στοιχείο ή χαρακτηριστικό της πραγματικότητας,⁷⁵ παραβλέπει μερικές από τις πιο σαφείς διατυπώσεις του Βέμπερ που αποκλείουν την ερμηνεία του ιδεατού τύπου ως γενικής έννοιας ή γενικευτικής πρότασης. Όσοι βλέπουν στον ιδεατό τύπο τη γενική έννοια⁷⁶ ή την έννοια που συνδυάζει το γενικό με το ειδικό αφήνονται να παρασυρθούν από το γεγονός ότι ο Βέμπερ χρησιμοποιεί όρους που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι υποδηλώνουν γενικές οντότητες ή γενικές ιδιότητες και χαρακτηριστικά – για παράδειγμα,

75. Την άποψη αυτή έχει υιοθετήσει ο Β.Ι. Φίλιας εισάγοντας πάντως την επιφύλαξη «ότι το στοιχείο της γενίκευσης [...] δεν μπορεί να είναι κατά τον ίδιο τρόπο διαρθρωμένο στις επιστήμες της φύσης και τις επιστήμες του πολιτισμού». Βλ. Β.Ι. Φίλιας, *Μαξ Βέμπερ: Συστηματική κοινωνιολογία και μεθοδολογία. Μια εισαγωγή στο έργο του*, Αθήνα, Α.Α. Λιβάνης, 1976, σ. 194-195.

76. Για την αντίληψη αυτή υπεύθυνος σε μεγάλο βαθμό ήταν ο Τ. Πάρσονς, που χαρακτήρισε τον ιδεατό τύπο ως «καθολική κατηγορική» έννοια. Βλ. Τ. Parson, *The Structure of Social Action*, τόμ. 2, ό.π., σ. 601 κ.ε.

κοινωνία, κοινωνικότητα, χάρισμα, εργασία, πρόδος κ.ο.κ. Όσον αφορά όμως τον Βέμπερ, οι όροι, οι λέξεις, αυτές είναι μόνο κατ' όνομα γενικές. Δεν αποδέχεται ότι είναι δηλωτικές εννοιών που καταγράφουν αφηρημένα, γενικά χαρακτηριστικά της πραγματικότητας ή αντικειμενικές σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων και των στοιχείων που τη συνθέτουν. Ο Βέμπερ τις χρησιμοποιεί καθώς είναι και αυτές διάχυτες στην κοινωνία και δεδομένες. Αυτό συνιστά τον «νομιναλισμό» του Βέμπερ· τη θέση δηλαδή ότι οι έννοιες είναι κατασκευές, ότι δεν καταγράφουν «ουσίες» ή «πραγματικότητες» οιοδήποτε είδους, αλλά το «νόημα» που τους αποδίδουμε, και οι οποίες δεν έχουν παρά συγκεκριμένο, πραγματολογικό περιεχόμενο,⁷⁷ το οποίο είναι, όσον αφορά τον Βέμπερ, «ιστορικό», δηλαδή διαμορφωμένο εντός συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων.

Όταν λοιπόν προχωράμε σε «κατασκευές» ιδεατών τύπων περισσότερο «αφηρημένων», όταν προχωράμε σε σχηματοποιήσεις, δεν σημαίνει ότι προωθούμε τη γνώση σε ανώτερα επίπεδα. Αντιθέτως, για τον Βέμπερ όσο πιο σχηματοποιημένος, συνεπώς αφηρημένος, είναι ο ιδεατός τύπος τόσο απομακρύνεται από την αλήθεια. Για τον Βέμπερ γενικό σημαίνει αφηρημένο και αφηρημένο είναι αυτό που υστερεί σε πραγματικό περιεχόμενο και όχι αυτό που αντιπροσωπεύει ό,τι πιο ουσιαστικό. Για τον Βέμπερ γενίκευση σημαίνει απομάκρυνση από την αλήθεια και το αληθινό περιεχόμενο. Έτσι, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στις κοινωνικές επιστήμες η γνώση του γενικού είναι άχρηστη. «Για τη γνώση των ιστορικών φαινομένων στη συγκεκριμένη υπόστασή τους, οι πιο γενικοί νόμοι, επειδή είναι οι πιο κενοί νοήματος, είναι επίσης οι πιο μικρής αξίας. Όσο πιο περιεκτική [γενική] είναι η ισχύς –ή έκταση– ενός όρου τόσο περισσότερο μας οδηγεί μακριά από τον πλούτο της πραγματικότητας, αφού, για να περιλάβει τα κοινά στοιχεία του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού φαινομένων, πρέπει κατ' ανάγκη να είναι όσο γίνεται πιο αφηρημένος και κατά συνέπεια πιο κενός από νόημα. Στις κοινωνικές επιστήμες η γνώση του καθολικού ή γενικού δεν έχει ποτέ αυτόνομη αξία».⁷⁸ Είναι σαφές ότι για τον Βέμπερ η γενική έννοια δεν μπορεί να αποδώσει το ιστορικά συγκεκριμένο. Όπως λέει, όσο πιο γενική είναι μία έννοια τόσο περισσότερο απομακρύνεται από τη συγκεκριμένη ιστο-

77. Βλ. S. Eliaeson, *ό.π.*, σ. 12-15.

78. *GAW*, σ. 179-180 (η μετάφραση δική μας)· *Μεθοδολογία*, σ. 96· *Δοκίμια Α'*, σ. 46.

ρική πραγματικότητα την οποία επιχειρεί να διαχειρισθεί. Όσο περισσότερο είναι αφηρημένη τόσο περισσότερο είναι κενή νοήματος. Κατά συνέπεια για τον Βέμπερ οι ιδεατοί τύποι, οι έννοιες είναι πολιτισμικά, δηλαδή ιστορικά σχετικές. Με άλλα λόγια, οι έννοιες αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο εντός διαφορετικών κοινωνικών-πολιτισμικών συνθηκών, εντός διαφορετικών ιστορικών συνθηκών. Έτσι, όταν πραγματευόμαστε μια συγκεκριμένη ιστορική κοινωνία, όπως η σύγχρονη κοινωνία, η κοινωνία του καπιταλισμού, ή άλλες ιστορικές κοινωνίες, οφείλουμε να χρησιμοποιούμε έννοιες ιστορικά συγκεκριμένες, δηλαδή έννοιες που αποδίδουν συγκεκριμένες, ιστορικά δοσμένες συνθήκες. Αυτό σημαίνει επίσης ότι δεν μπορούμε να ανάγουμε μια συνθήκη που προσιδιάζει σε μια δοσμένη ιστορική κοινωνία σε γενική υπερϊστορική συνθήκη. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι για τον Βέμπερ οι γενικές, οι αφηρημένες έννοιες, δηλαδή οι έννοιες που δεν έχουν ιστορικό περιεχόμενο, είναι περιττές όσον αφορά τη γνωστική διαδικασία.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να εντοπίσουμε σύγκλιση του Βέμπερ με τον Μαρξ. Όπως είδαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο παραπάνω, ο Μαρξ απέριπτε τις γενικές, δηλαδή τις υπερϊστορικές έννοιες, τις έννοιες που δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες. Όπως επίσης επισημάναμε εκεί, και για τον Μαρξ οι ιδέες και οι έννοιες, οι κατηγορίες του νου είναι, όπως θα έλεγε ο Βέμπερ, πολιτισμικά και ιστορικά σχετικές. Αποδίδουν τις «σχέσεις» και τις «σημασίες» συγκεκριμένων, ιστορικών κοινωνιών. Ειδικότερα ο Βέμπερ, προκειμένου να προσεγγίσει και να διαχειρισθεί τη σύγχρονη κοινωνία, δεν αναζήτησε ένα γενικό θεωρητικό σχήμα, όπως οι μαρξιστές, αλλά χρησιμοποίησε τις έννοιες και τις «ιδέες» που προσιδιάζουν ως «συνείδηση» ή ως «πολιτισμικό νόημα» και «σημασία» στην κοινωνία του καπιταλισμού.

Για τον Μαρξ καθοριστικό ρόλο για την κατανόηση της κοινωνίας του καπιταλισμού έπαιξαν οι «κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας». Για τον Βέμπερ τον ρόλο αυτό έπαιξε η έννοια της «ορθολογικότητας» της δράσης, η «εργαλειακή ορθολογικότητα» που διατρέχει το σύνολο των τομέων και των πρακτικών της σύγχρονης κοινωνίας. Κατά τον Βέμπερ, οι «έννοιες του Μαρξ στον βαθμό που είναι θεωρητικά σωστές συνιστούν ιδεατούς τύπους».⁷⁹

79. Η βιβλιογραφία για τη σχέση του Βέμπερ με τον Μαρξ είναι τεράστια. Βλ. ενδει-

Ωστόσο, ενώ ο Βέμπερ αναγνώριζε τον Μαρξ ως «μεγάλο διανοητή»⁸⁰, άσκησε αμείλικτη κριτική στους μαρξιστές. Η ουσία της κριτικής του Βέμπερ στους μαρξιστές ήταν ότι συρρίκνωναν την ιστορία σε ένα μονόπλευρο θεωρητικό σχήμα, ότι ανεδείκνυαν έναν «παράγοντα» της κοινωνικής ζωής, την «οικονομία», σε γενική προσδιοριστική αιτία των ποικίλων μορφών της κοινωνικής πρακτικής· ότι ερμήνευαν ως «οικονομικά προσδιοριζόμενη» την κάθε μορφής κοινωνική πρακτική, καθιστώντας μάλιστα αυτό τον «οικονομικό αναγωγισμό» γενική-υπεριστορική συνθήκη.⁸¹ Η ιστορία όμως, επέμενε ο Βέμπερ, διέψευδε με κατηγορηματικό τρόπο τον «ιστορικό υλισμό», κύριος στόχος του οποίου ήταν να εγκαθιδρύσει μια διάκριση ανάμεσα στις «υλικές» πλευρές της κοινωνικής ζωής και τις «ιδεολογικές»,⁸² τις μορφές συνείδησης και ιδεολογίας δηλαδή. Αντιθέτως, οι ιδεατοί τύποι, οι έννοιες, οι οποίες για τον Βέμπερ είναι ιστορικές, δηλαδή συναρτημένες με τις ιστορικές πολιτισμικές συνθήκες, όπως είδαμε, δεν προϋπέθεταν διάσπαση, διαχωρισμό του «υλικού» από το «ιδεολογικό» στοιχείο. Όσο για την «τεχνολογική» εκδοχή του μαρξισμού, σύμφωνα με την οποία σε μια ορισμένη «τεχνολογία» που είναι σύμφυτη με ένα στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αντιστοιχεί μια ορισμένη υπερδομή, ένα συγκεκριμένο επικοδομήμα, ο Βέμπερ τη θεωρούσε «απλούστατα λαθεμένη», καθώς η ιστορία είναι γεμάτη παραδείγματα όπου η ίδια «τεχνολογία» «απέδωσε πολιτισμικές υπερδομές κάθε δυνατού είδους σε όλους του τομείς».⁸³

Για να επανέλθουμε στον ιδεατό τύπο. Σύμφωνα με τον Βέμπερ, ο ιδεατός τύπος δεν εξαντλεί σε όλα τα στοιχεία και τις λεπτομέρειές του το συγκεκριμένο αντικείμενο που πραγματεύεται. Δεν είναι δυνατόν να «κατασκευάσουμε» έναν ιδεατό τύπο, μια έννοια που να εξαντλεί σε όλη

κτικά J. Zander, *Das problem der Beziehung Max Weber zu Karl Marx*, Φρανκφούρτη, Haag Herchen, 1978. Επίσης K. Löwith, *Max Weber and Karl Marx*, ό.π. Βλ. επίσης τη συλλογή R.J. Antonio – R.M. Glassman (επιμ.), *A Weber-Marx Dialogue*, Κάνσας, University Press of Kansas, 1985, όπου συνοψίζεται εν πολλοίς και η προηγούμενη σχετική συζήτηση.

80. *Δοκίμια Α'*, σ. 70.

81. *Δοκίμια Α'*, σ. 32-33, 35· *Μεθοδολογία*, σ. 84-85, 86-87.

82. *Κριτική του Stammer*, σ. 159-160.

83. M. Weber, "Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages", αναφέρεται στο *Economy and Society*, μτφ. E. Fischhoff – H. Gerth κ.ά., επιμ. G. Roth – C. Wittich, τόμ. 1, Λονδίνο, University of California Press, 1978 (1968), «Introduction», σ. lxx (στο εξής: E&S 1).

την πολυεδρικότητα και σε όλες τις λεπτομέρειες και τα στοιχεία της μια οντότητα, ένα γεγονός ή ένα φαινόμενο. Αυτό είναι για τον Βέμπερ πρακτικά αδύνατο, όπως είδαμε, γιατί τα στοιχεία που συνιστούν την εμπειρική πραγματικότητα τόσο στο σύνολό της όσο και στα επιμέρους συμβάντα, γεγονότα και όντα που τη συναποτελούν είναι απειράριθμα και ανεξάντλητα. Πώς αντιμετωπίζεται λοιπόν αυτή η κατάσταση;

Από τα άπειρα αυτά στοιχεία ο επιστήμονας επιλέγει εκείνα με τα οποία μπορεί να συνθέσει μια έννοια ή μια «ιδέα» του αντικειμένου που τον ενδιαφέρει και μελετάει. Για να συνθέσει την έννοια του κράτους, για παράδειγμα, συγκεντρώνει τις σχετικές ιδέες όπως τις βρίσκει διαμορφωμένες τις «ιδέες», με άλλα λόγια, που τα μέλη ενός κράτους σχηματίζουν για τον εαυτό τους αναφορικά με το κράτος:

Η επιστημονική σύλληψη του κράτους, όπως θα σχηματίζεται πάντοτε, είναι, όπως είναι φυσικό, μια σύνθεση [...] από αυτές τις ασαφείς συνθέσεις που βρίσκονται ήδη στα μυαλά ιστορικών ανθρώπων [...]. Το συγκεκριμένο περιεχόμενο όμως που παίρνει το ιστορικό κράτος σε κάθε σύνθεση των συγχρόνων του μπορεί πάλι να συλληφθεί μόνον διά του σχηματισμού ιδεατών τύπων.

Άλλωστε

Εκείνες οι «ιδέες» που κυριαρχούν στη συμπεριφορά των ανθρώπων μιας εποχής, που είναι δηλαδή διάχυτες, εφόσον πρόκειται για πολύπλοκες νοητικές κατασκευές, εμείς μπορούμε να τις συλλάβουμε με εννοιολογική σαφήνεια [...] μόνον με τη μορφή ενός ιδεατού τύπου, διότι εμπειρικά αυτές οι κατασκευές υπάρχουν ήδη στα κεφάλια ενός άοριστου και μεταβαλλόμενου πολυπληθούς αριθμού ατόμων και υπόκεινται στις πιο ποικίλες διακυμάνσεις, ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο, τη σαφήνεια και το νόημα.⁸⁴

Ο Βέμπερ ονόμαζε τον ιδεατό τύπο «ουτοπία», με την έννοια ότι ο ιδεατός τύπος είναι κάτι απομακρυσμένο από την πραγματικότητα στην πληρότητα και στην καθημερινότητά της. Είναι κάτι που δεν έχει άμεση σχέση με την εμπειρική πραγματικότητα, παρόλο που τα συστατικά του στοιχεία, τις ιδέες που τον συνθέτουν ο επιστήμονας τις αντλεί από την εμπειρία. Είναι γι' αυτό εμπειρικά δοσμένες. Όταν λοιπόν «κατασκευάζουμε» έναν ιδεατό τύπο, ξεχωρίζουμε από τα άπειρα στοιχεία της πραγ-

84. *GAW*, σ. 200-201, 197 (η μετάφραση δική μας)· *Μεθοδολογία*, σ. 115, 112.

ματικότητας ορισμένα στοιχεία με κριτήριο έναν συγκεκριμένο στόχο, τον στόχο τον οποίο υποκινεί ένα συγκεκριμένο «γνωστικό ενδιαφέρον». Προκειμένου λοιπόν να αποκτήσουμε γνώση της αντικειμενικής πραγματικότητας, διαμορφώνουμε ιδεατούς τύπους, έννοιες που επιχειρούν να τη συλλάβουν με συγκεκριμένα κάθε φορά κριτήρια και για συγκεκριμένο κάθε φορά σκοπό. Η αντικειμενική πραγματικότητα είναι «ανεξάντλητη» και μπορούμε να την προσεγγίσουμε επανειλημμένα: να τη συλλάβουμε από πολλές σκοπιές, από διαφορετική κάθε φορά «οπτική γωνία». Γι' αυτό μπορούμε να κατασκευάσουμε πολλούς ιδεατούς τύπους, πολλές έννοιες αντλώντας από την ίδια πραγματικότητα. Κάθε φορά συλλέγουμε και καταγράφουμε στον ιδεατό τύπο εκείνα τα στοιχεία που μπορούμε να συσχετίσουμε με το ιδιαίτερο γνωστικό ενδιαφέρον με το οποίο προσεγγίζουμε την πραγματικότητα. Έτσι, «το ίδιο ιστορικό φαινόμενο [...] σε ένα μέρος των συστατικών του στοιχείων μπορεί να είναι φεουδαλικό, σε άλλο "πατρογονικό", σε άλλο "γραφειοκρατικό" και σε άλλο "χαρισματικό". Για να δώσει ένα σαφές νόημα σ' αυτές τις λέξεις, η κοινωνιολογία είναι υποχρεωμένη να διαμορφώσει "καθαρούς" (ιδεατούς) τύπους αντίστοιχων μορφών, οι οποίοι, σε κάθε περίπτωση, παρουσιάζουν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την πληρέστερη προσέγγιση του αντίστοιχου ολοκληρωμένου νοήματος. Ωστόσο, ακριβώς γι' αυτό σε αυτή την απόλυτα ιδεατή, καθαρή μορφή δεν μπορούν να βρεθούν πραγματικά φαινόμενα που να ανταποκρίνονται σ' αυτούς τους ιδεατά κατασκευασμένους καθαρούς τύπους [...]».⁸⁵

Ο Βέμπερ κατασκεύασε λοιπόν οιονεί γενικούς ιδεατούς τύπους. Πρόκειται για τους τύπους της κοινωνικής πράξης και της κοινωνικής σχέσης τους οποίους περιέλαβε μάλιστα στις «κατηγορίες της κοινωνιολογίας». Άλλωστε, το έργο του *Οικονομία και κοινωνία* περιλαμβάνει πολλούς ιδεατούς τύπους, πολλές έννοιες που αποσαφηνίζουν νοηματικούς σχηματισμούς κοινωνικών πράξεων και σχέσεων ή θεσμών. Το ιστορικό τους περιεχόμενο είναι πάντως άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο ρητό και σαφές. Μπορούμε λοιπόν να καταλάβουμε γιατί ο Βέμπερ γράφει στις πρώτες εισαγωγικές παραγράφους του *Οικονομία και κοινωνία*: «Η ιδιομορφία των αφαιρέσεων της κοινωνιολογίας έχει ως

συνέπεια ότι οι έννοιές της πρέπει να είναι, απέναντι στη συγκεκριμένη πραγματικότητα, σχετικά κενές περιεχομένου. Η κοινωνιολογία, για να εξουδετερώσει το μειονέκτημα αυτό, μπορεί να προσφέρει μεγαλύτερη σαφήνεια των εννοιών της [...]».⁸⁶

Πώς λοιπόν πρέπει να αντιληφθούμε τη γνωστική λειτουργία των εννοιών αυτών; Εάν προσέξουμε τις διατυπώσεις, τον τρόπο έρευνας του Βέμπερ και τον τρόπο έκθεσης των πορισμάτων της δεν θα μας δημιουργηθεί σύγχυση. Όπως γράφει, οι ιδεατοί τύποι, οι έννοιες που χρησιμοποιούμε για να συνδεθούμε με την κοινωνική-ιστορική πραγματικότητα, για να εξετάσουμε ένα συγκεκριμένο πρόβλημα ή μια πορεία δράσης είναι «ευρετικές». Μας χρησιμεύουν δηλαδή για να αναγνωρίσουμε, να συνδεθούμε γνωστικά αφενός, να συλλάβουμε τις ιδιαίτερες συνθήκες και τα ιστορικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών σχέσεων και των τρόπων δράσης, των μορφών πολιτισμού που μελετάμε αφετέρου. Μας χρησιμεύουν δηλαδή ως οι γνωστικές-θεωρητικές προϋποθέσεις για την οροθέτηση, τη σύλληψη και την κατανόηση των υπό μελέτη αντικειμένων, των κοινωνικών «γεγονότων» και φαινομένων, της εξήγησης της κοινωνικής-ιστορικής διαδικασίας και της ανέλιξης της κοινωνικής πράξης. Είναι για τον λόγο αυτό που, ενώ οι ιδεατοί τύποι καταγράφουν το «καθαρό» νόημα της πράξης ή της κοινωνικής σχέσης, εντούτοις διαρκώς ανασυντίθενται, ανακατασκευάζονται κατά την ερευνητική διαδικασία. Όπως θα δούμε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο, την προσέγγιση αυτή ο Βέμπερ την ονόμασε «ερμηνευτική κατανόηση» της πράξης και «ερμηνευτική εξήγηση» της διαδικασίας εκτύλιξης των κοινωνικών σχέσεων.

Μπορούμε όμως εδώ να αναφερθούμε πάλι στην περίπτωση της σχέσης της ανταλλαγής, που, όπως είδαμε στο αμέσως προηγούμενο κεφάλαιο, διαμορφώνεται διά του νοήματος που αποδίδουν οι δρώντες στη συμπεριφορά τους, «νοήματος που ρυθμίζει» τόσο την εκάστοτε συγκεκριμένη όσο και τη μελλοντική τους πράξη-σχέση. Προκειμένου λοιπόν να κατανοήσουμε και να δώσουμε εξήγηση σε μια συγκεκριμένη τέτοια περίπτωση, πρέπει να έχουμε στη διάθεσή μας τα περιεχόμενα της έννοιας της ανταλλαγής και επίσης να είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε στην παρατηρούμενη συμπεριφορά και συνάντηση-σχέση μεταξύ των δύο δρώντων που δεν συνδέονται με άλλου τύπου σχέσεις ότι τουλάχιστον

στον εν μέρει επιπίπτουν στην έννοια της ανταλλαγής, ότι δηλαδή οι δρώντες μοιράζονται το «νόημα» που καθιστά την ανταλλαγή δυνατή. Το πρώτο βήμα δεν δημιουργεί πρόβλημα σε μια κοινωνία όπως η δυτική, καπιταλιστική κοινωνία, όπου η αγορά και η ανταλλαγή είναι μια όχι μόνον κανονική, αλλά και κυρίαρχη κοινωνική σχέση. Συνεπώς η ιδέα, η έννοια της ανταλλαγής είναι μια αυτονόητη, μια κοινή εντός της ευρύτερης κοινωνίας έννοια. Παρά ταύτα, τα περιεχόμενά της είναι, ούτως ειπείν, ρευστά, καθόσον ανταλλαγές συμβαίνουν εντός πολλών και διαφορετικών πλαισίων και ειδικότερων συνθηκών. Οφείλουμε συνεπώς, παρατηρεί ο Βέμπερ, να «ασχοληθούμε με τις “ρυθμιστικές έννοιες” που συνθέτουν το νόημα της ανταλλαγής», να κατασκευάσουμε δηλαδή το ιδεατά σαφές και λογικά «εσωτερικά συνεκτικό» νόημα, την ιδεατή έννοια της ανταλλαγής ή αλλιώς τον «ιδεατό της τύπο» να κατασκευάσουμε δηλαδή τον «ιδεατό τύπο» που θα καταγράφει τις κύριες ιδέες, τους κανόνες και τις έννοιες που είναι παρούσες στις «πραγματικές», τις «εμπειρικές» περιπτώσεις της ανταλλαγής και που καθιστούν τη σχέση δυνατή. Το νόημα της ανταλλαγής στην ιδεατοτυπική του εκδοχή περιλαμβάνει σε αφηρημένη και λογικά συνεκτική μορφή τους κανόνες και τις αρχές που είναι υποχρεωτικές για τα εμπλεκόμενα μέρη.⁸⁷ Η ανταλλαγή, όταν έχει καταστεί κανονική κοινωνική σχέση και πράξη, περιλαμβάνει, εκτός από «ορθολογικό υπολογισμό», τις ιδέες της εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας συμφωνίας, της δίκαιης συναλλαγής, όπως επίσης ιδέες και αντίστοιχες πρακτικές και κανόνες, «ρυθμίσεις» που διασφαλίζουν την ομαλή της διεκπεραίωση.⁸⁸ Η πραγματοποίηση, όπως και η επανάληψη της ανταλλαγής τις προϋποθέτει ή προϋποθέτει ορισμένες από αυτές. Συνιστούν με αυτή την έννοια τις προϋποθέσεις της.

Βεβαίως, ο ιδεατός τύπος της ανταλλαγής που κατασκευάζουμε με αυτό τον τρόπο είναι μόνον ένα «ευρετικό μέσο», ένα εργαλείο, μια έννοια με την οποία μπορούμε να αναγνωρίσουμε και να κατατάξουμε, να πραγματευθούμε στη συνέχεια, να κατανοήσουμε ερμηνευτικά και να εξηγήσουμε ειδικές ιστορικές περιπτώσεις ή περιστατικά ανταλλαγής. Όπως γράφει ο Βέμπερ, «μεγάλος αριθμός διαδικασιών που συμβαίνουν στην εμπειρική πραγματικότητα αντιστοιχούν σε αυτό τον “ιδεατό

87. *Κριτική του Stammer*, σ. 174.

88. *Κριτική του Stammer*, σ. 175-177· *O&K A'*, σ. 69-73.

τύπο” με ποικίλους βαθμούς ακρίβειας».⁸⁹ Αυτό σημαίνει ότι η αφαίρεση της ανταλλαγής, εφόσον κατασκευασθεί ως ιδεατός τύπος, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μια γενική, περιεκτική όλων των ιστορικών περιπτώσεων έννοια. Είναι μια ιστορικά προσδιορισμένη και διαμορφωμένη έννοια, καθώς κυριαρχεί στο πλαίσιο της αγοράς, κατεξοχήν της καπιταλιστικής κοινωνίας. Εφόσον όμως χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο μιας κριτικής, συγκριτικής, ιστορικής έρευνας και ανάλυσης, μπορεί να αποκαλύψει τις ιστορικές ιδιαιτερότητες κοινωνικών σχέσεων που μοιράζονται ορισμένες από τις ιδεατές, όπως και από τις πραγματικές, εμπειρικές συνθήκες, εντός ασφαλώς διαφορετικών ιστορικών, κοινωνικών και πολιτισμικών πλαισίων και συγκεκριμένων. Μπορούμε δηλαδή με τον τρόπο αυτό να κατασκευάσουμε τις έννοιες πολλών και διαφορετικών ιστορικών μορφών της σχέσης της ανταλλαγής.

Μπορούμε να καταλάβουμε συνεπώς τι εννοούσε ο Βέμπερ όταν έλεγε ότι σκοπός της επιστήμης είναι να «φτάσει», να «πετύχει τη σύλληψη εννοιών». Ο ιδεατός τύπος είναι το αποτέλεσμα της γνωστικής, της επιστημονικής έρευνας, είτε αυτή αφορά την καταγραφή του «καθαρού» νοήματος της πράξης και την «αποσαφήνιση» κατά το δυνατόν των περιεχομένων που επιχειρεί να καταθέσει, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο της ιστορικής έρευνας, είτε συλλαμβάνει ιστορικές περιπτώσεις. Η γνωστική πορεία που στοχεύει στη σύλληψη, την κατανόηση και την εξήγηση ιστορικών περιπτώσεων ή διαδικασιών, ειδικότερων ιστορικών εξελίξεων ή ιστορικών κοινωνιών συνθέτει περισσότερες έννοιες, περισσότερους ιδεατούς τύπους σε μια ενότητα εννοιών και εννοιικών σχηματισμών η οποία καταγράφει και συγχρόνως εξηγεί ερμηνευτικά τα υπό διερεύνηση αντικείμενα. Είναι για τον λόγο αυτό που «η ιστορική έννοια [...] εφόσον αφορά [...] σε ένα φαινόμενο σημαντικό στην ιδιαιτερότητά του [...] συντίθεται σταδιακά [...]». Έτσι, η τελική και οριστική έννοια δεν μπορεί να βρισκείται στην αρχή της έρευνας, αλλά πρέπει να έρχεται στο τέλος».⁹⁰ Άλλωστε «[...] ο σκοπός της ιδεατοτυπικής διαμόρφωσης των εννοιών είναι πάντοτε να συνειδητοποιούμε όχι το γένος, αλλά αντιστρόφως την ιδιομορφία των πολιτισμικών φαινομένων».⁹¹ Για να συνοψίσουμε λοιπόν, για τον Βέμπερ η επιστημονική πρα-

89. *GAW*, σ. 335 (η μετάφραση δική μας)· *Κριτική του Stammer*, σ. 176.

90. M. Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ό.π., σ. 41.

91. *Δοκίμια Α'*, σ. 68 (η έμφαση δική μας).

κτική καταθέτει τα πορίσματά της στις έννοιες, τους ιδεατούς τύπους, τους ιδεατούς τύπους δηλαδή που επιχειρούν να συλλάβουν στην ιστορική του ιδιαιτερότητα το «νόημα», την «ουσία» με αυτή την έννοια των περιπτώσεων και των αντικειμένων που πραγματεύεται.

Με αυτό τον τρόπο η πρακτική ενάσκηση της επιστήμης που διακήρυξε ο Βέμπερ σημαίνει την επίδοση στη διερεύνηση συγκεκριμένων θεμάτων, συμβάντων ή προβλημάτων και την προσπάθεια να συλλάβουμε τις διάφορες πλευρές της πραγματικότητας μέσα από τη διαδικασία του σχηματισμού ιδεατών τύπων, κατά περίπτωση και κατά περίσταση, δηλαδή επ' αναφορά συγκεκριμένων κοινωνικών πράξεων και κοινωνικών σχέσεων· ιδεατών τύπων που, όπως είδαμε, αποδίδουν το «νόημα» αυτών των πράξεων και κοινωνικών σχέσεων.

Αυτή η αντίληψη της επιστήμης επέτρεπε στον Βέμπερ να μελετάει την ιστορική πραγματικότητα αντλώντας το υλικό του από τα έργα του πολιτισμού, είτε αυτά ήταν κείμενα, μαρτυρίες ή έργα τέχνης, και να διαμορφώνει τους ιστορικούς ιδεατούς τύπους, τις «ιστορικές ατομικότητες»⁹² («historische Individuen»), όπως τους ονόμασε. Και η «ιστορική ατομικότητα» είναι «ένα σύμπλεγμα σχέσεων στην ιστορική πραγματικότητα που συναιρούμε εννοιολογικά σε ένα όλο από την άποψη της πολιτισμικής σημασίας τους».⁹³

Αυτή η αντίληψη του επέτρεπε επίσης να προσεγγίζει τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα και να επιδίδεται σε «εμπειρικές έρευνες» με τη σημερινή σημασία του όρου. Τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη περίπτωση η γνωστική διαδικασία είναι η ίδια. Οι σχολιαστές του Βέμπερ όμως είδαν στη διττή αυτή δραστηριότητα ένα μεθοδολογικό «χάσμα» και μάλιστα περιέγραψαν τον Βέμπερ ως «αμφιταλαντευόμενο» ανάμεσα σε έναν θεωρητικό-ιστορικό και σε έναν εμπειρικό προσανατολισμό των ερευνών του.

Δεν ετέθη στον Βέμπερ τέτοιο πρόβλημα. Ο Βέμπερ ήταν σύμφωνος με τις πιο «μόνιμες» προθέσεις του, τόσο στη μία όσο και στην άλλη περίπτωση. Γιατί, όταν ερευνούσε ιστορικό υλικό για τις μελέτες του για τις μεγάλες θρησκείες που έπαιξαν ιστορικό ρόλο, όπως επίσης όταν διερευνούσε τη συμπεριφορά των Γερμανών εργατών ή όταν απέδιδε την

92. *Δοκίμια Α'*, σ. 44-47 και σ. 119-120.

93. M. Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ό.π., σ. 41.

καπιταλιστική ανέλιξη στην Ευρώπη στους καπιταλιστές προτεστάντες που συσώρευαν κεφάλαιο, σε όλες αυτές τις περιπτώσεις μελετούσε συγκεκριμένες ιστορικές περιπτώσεις και γεγονότα με τη μέθοδο και τη διαδικασία της σύνθεσης στοιχείων, ιδεών και αξιών, με μια λέξη δεδομένων, που του παρείχε η «αντικειμενική» εμπειρία σε ιδεατούς τύπους, σε θεωρητικές «κατασκευές», σε θεωρητικές «ενότητες». Αυτά τα δεδομένα τα χρησιμοποιούσε επειδή τα «εύρισκε» και επειδή ήταν «πολιτισμικά σημαντικά», είχαν «νόημα» ως «αντικείμενα» της έρευνας.

Πράγματι, ο Βέμπερ έλαβε μέρος, αλλά και οργάνωσε εξαρχής εμπειρικές κοινωνικές έρευνες με αντικείμενο τις συνθήκες ζωής αγροτών και βιομηχανικών εργατών διαφόρων περιοχών της Γερμανίας.⁹⁴ Οι έρευνες αυτές του Βέμπερ, που είναι καθ' όλα ανάλογες με τις σημερινές έρευνες της λεγόμενης εμπειρικής κοινωνιολογίας, παρόλο που δεν είναι ευρύτερα γνωστές, έχουν σημασία όχι μόνον επειδή εκεί ο Βέμπερ χρησιμοποίησε στοιχειώδη στατιστική και ερωτηματολόγια, αλλά, το σπουδαιότερο, διότι οι έρευνες αυτές εγκαινιάζουν τη μελέτη των «κοινωνικών στάσεων» (προδιαθέσεων). Σήμερα αντικείμενο των κοινωνιολογικών ερευνών είναι κατά κύριο λόγο η διερεύνηση και η μέτρηση των «κοινωνικών στάσεων».

Αρκεί να θυμηθούμε εδώ ότι ο Βέμπερ προσδιόρισε τη δράση-πράξη και την κοινωνική συμπεριφορά με βάση το «νόημα» που αποδίδουν τα δράντα άτομα στις πράξεις τους και στα κίνητρα των πράξεων αυτών, για να καταλάβουμε τον λόγο για τον οποίο έστρεψε τις έρευνές του και προς την κατεύθυνση της διερεύνησης των κοινωνικών στάσεων (προδιαθέσεων). Ήθελε να εξετάσει τους εξωτερικούς όρους μέσα στους οποίους διαμορφώνονται και οι οποίοι πιθανόν επηρεάζουν τις ψυχογονητικές διαδικασίες του κοινωνικού ατόμου (ο Βέμπερ μελέτησε κυρίως τις κοινωνικές στάσεις των εργατών) και να παρακολουθήσει πώς αυτές επιδρούν στη δραστηριότητά του (στην παραγωγικότητα των εργατών έστρεψε το ενδιαφέρον του ο Βέμπερ) και στην εν γένει κοινωνική συμπεριφορά του.

94. Βλ. M. Weber, "Zur Psychophysik der industriellen Arbeit", στο *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Τίμπινγκεν, J.C.B. Mohr, 1924, σ. 61-255. Βλ. σχετικά P.F. Lazarsfeld - A.R. Oberschall, "Max Weber and Empirical Social Research", *American Sociological Review* 30 (2), 1965, σ. 190-192. Βλ. επίσης A.R. Oberschall, *Empirical Research in Germany*, Χάγη, Mouton, 1965.